

PIXABAY

על טריפה וטורפים בעידן הפוסט־בריתות

פרנסואה הייסבורג

העולם עובר בשנים אלה מהסדר שאפיין אותו לאחר מלחמת העולם השנייה ולאחר המלחמה הקרה, לסדר חדש: עידן הפוסט־בריתות. כוחות שונים שוברים את הסדר הישן ומחוללים מספר תופעות: ירידת ערך הליברליזם, עליית גישת העסקאות ובחירתה של ארצות הברית להתכנס לענייניה. בעידן החדש התנהלותן של שלוש "הטורפות", סין, רוסיה וארצות הברית, תחייב את האיחוד האירופי לערוך התאמות ויתרה מכך, את בעלות הברית של ארצות הברית במזרח התיכון – ובכל זה ישראל – לנקוט מדיניות יוזמת כדי להתמודד עם מדיניות וושינגטון.

הפוסט־עוֹת'מאני הוא דוגמה בולטת וארוכת שנים לאיסדר כזה.

ברמה הגלובלית, ובאזורי מפתח רבים בפרט, שבעת העשורים האחרונים הונדסו באופן בלתי־אופייני לתקופות קודמות בהיסטוריה. שילוב של הגמוניה (אמריקאית, סובייטית), רשת מהודקת של כללים גלובליים (מהסכם ברטון־וודס ועד חוק הים) ומערך של בריתות הגנה קבועות ולא עסקיות במהותן של ארצות הברית עם אירופה ואזור אסיה־פסיפיק למודי המלחמות, סיפקו עוגנים למערכת הבינלאומית, ואפשרו את התהליך הכלכלי והחברתי המהפכני שמכונה גלובליזציה. בחסות

מעולם לא היה "לוויתן" גלובלי, ומאז שבמזרח התיכון החלו לתעד את ההיסטוריה האנושית, לעיתים קרובות העולם נטה יותר לכיוון הובסיאני. חרף זאת, במאבק של הכול בכול, דומה שרכיבים של סדר שורדים ומצליחים יותר. זאת ועוד, הגמוניה אזורית ואף עולמית, קואליציות זמניות, שותפויות למטרות מוגבלות ובריתות, לצד כללים בפועל או בכוח הנוגעים לניהול מלחמה או לשימוש במשאבים גלובליים (או לא־גלובליים) משותפים – גם הם עתיקים כדברי ימי ההיסטוריה המתועדת. במילים פשוטות, בחלק מהתקופות והאזורים אנו עדים ליותר אנרכיה מאשר באחרים, והמזרח התיכון

הליברליים, שמוכר גם כקץ ההיסטוריה, כפי שדמיינו אותו הפוסט־הגלייאנים של ראשית שנות ה־90. עם זאת, אין פירוש הדבר שבעידן החדש חלפו מן העולם הסממנים הליברליים, מכיוון שהליברליזם נותר כוח אינטלקטואלי ופוליטי קוהרנטי, שנושא בנטל המאבק בשילוב הבסיסי בין סמכותנות וריבונות, והוא ימשיך למלא תפקיד מרכזי בהמשך.

שנית, גישת העסקאות (transactionalism), שמעולם לא נעדרה לחלוטין מהעידן ההולך ומסתיים, תהפוך למצב ברירת המחדל ביחסים בינלאומיים בין בעלי ברית לשעבר, ובקרב אחרים. כל "עסקה" תיעשה באופן בלתי־תלוי, כשעליה לעמוד בפני עצמה (מבחינה אסטרטגית, פוליטית או כלכלית, לפי ההקשר) ולייצר רווח מראשיתה. הטווח הקצר והחד־פעמיות יהיו הכלל. סגירת עסקאות בצורה זו תשים דגש רב על בילטרליות, לאור פשטותה הבסיסית. באופן כללי, גישה כזו לא תמנע לחלוטין צורות מסוימות של הסכמים ארוכי־טווח שנועדו למטרה מסוימת, כמו למשל הסכמי קמפ דייוויד ב־1979. ואולם כל דבר שיהיה מורכב יותר מבחינת המשתתפים והזמן שיידרש יהיה כמעט בלתי־אפשרי להשגה. בהקשר זה, הסכמי וסטפליה או קונגרס וינה הם מקרים חריגים של פעם במאה או מאתיים שנה.

שלישית, העידן החדש ישתרש היטב, גם לאחר שדונלד טראמפ יעזוב את הבית הלבן. ברגע שאמון מתפוגג, קשה מאוד להשיבו. יתרה מכך, הדחף של טראמפ לסיים מלחמות מעבר לים, ניסיונותיו לצמצם את מחויבויותיה של ארצות הברית מחוץ לגבולותיה, במיוחד באזור המזרח התיכון העקוב מדם, וההתמקדות שלו בסין, הם נושאים הזוכים לעדיפות גבוהה גם מעבר למי שנחשב לציבור הבוחרים שלו. ואכן, ההתפתחות הזו בחלקה הגדול החלה להתרחש עוד בתקופת הנשיא אובמה, שפעל לפי התפיסה של "הובלה מאחור" בלבד, לא עמד בקווים האדומים שהתווה בעצמו לסוריה ו"סובב את הציר" האמריקאי לאסיה. העדיפות שמקבלת סוגיית סין בווינגטון רק צפויה להתחדד ולהעמיק.

לבסוף, החזרה לנורמה מתיישבת עם ההיסטוריה, בניגוד לניסיון לבסס מחדש מצב יוצא דופן. במונחים היסטוריים, עידן הבריתות בן שבעים השנה הוא יוצא הדופן. נקודה זו זוכה לאישוש חוזר כל אימת שברית נאט"ו מתגאה בהיותה גוף חסר תקדים: זה נכון, אבל אין בכך שום דבר מרגיע. הנורמה היא זו ששררה מאות או אלפי שנים אחורה.

טריפה וטורפים: לקחת את הכסף ולברוח

התמקדות בטווח הקצר, ארעיות, דו־צדדיות והיעדר תמריצים למיזמים ארוכי טווח אינם דברים מוחלטים.

ארצות הברית השיטה ביססה אחיזה, לפחות בתיאוריה ולרוב גם בפועל, באמצעות ערכים כלכליים ופוליטיים ליברליים, דוגמת אלה שקודשו בהצהרת זכויות האדם של האו"ם (1948).

עידן זה מתפוגג כעת מסיבות ידועות, ובמקביל — אם כי בקצב שונה — מתחוללים תהליכים אחרים, כאשר הבולטים שבהם הם עלייתה של סין כמעצמת־על לא־ליברלית, הטלת ספק בערכים הליברליים ובגלובליזציה בקרב חברות דמוקרטיות ובראשן בארצות הברית, וכן התנהלות פוליטית ומדינית לא־שגרתית של מנהיג המעצמה המובילה בעולם.

במונחים היסטוריים, עידן הבריתות בן שבעים השנה הוא יוצא הדופן. נקודה זו זוכה לאישוש חוזר כל אימת שברית נאט"ו מתגאה בהיותה גוף חסר תקדים: זה נכון, אבל אין בכך שום דבר מרגיע. הנורמה היא זו ששררה מאות או אלפי שנים אחורה.

כוחות אלה ואחרים מזרזים את הופעתו של מה שאני מכנה "עידן הפוסט־בריתות" (post-alliance era). המגמה כבר משפיעה באופן עמוק על השיקולים שמנחים את האירופים והאסיאתים בבחירותיהם האסטרטגיות, הצבאיות והדיפלומטיות העתידיות. גם אם שלביו הראשוניים של התהליך עדיין בדשדוש ואינם חד־משמעיים, ההבנה הרווחת היא שהפעם זה שונה מאוד, ושהעתיד עשוי להידמות יותר לעידן טרום־1914 מאשר להמשך העידן הנוכחי, של פוסט־1945 (או 1989). מבחינתן של מדינות הפועלות באזורים שאינם מוסדרים על ידי מערכת הבריתות בחסות אמריקאית, ההשפעה אינה בהכרח כה ברורה: בסופו של יום, ובאופן עקום, לשיטתן העולם בסך הכל מדביק פערים עם הנורמות במזרח התיכון ההובסיאני. זה אולי נכון, אבל כפי שיודגם, המציאות חדשה הזו תטלטל אסטרטגית גם את ארגז החול המזרח־תיכוני.

תחילה אגדיר בקצרה מהו עידן הפוסט־בריתות, לאחר מכן אציג כמה השלכות הנובעות ממנגנון הפעולה הבסיסי שלו, שאותו אכנה בשם "טריפה" ("predation"). בסיום אציג כמה השלכות על אזור המזרח התיכון וצפון אפריקה (MENA) בכלל, ועל ישראל בפרט.

עולם של פוסט־בריתות

מהאינטראקציה בין הכוחות השוברים את הסדר הנוכחי, שהוזכרו לעיל, אפשר כבר לזהות כמה מאפיינים ייחודיים שהופיעו. ראשית — ואיני הראשון לציין זאת — הדבר מסמן את קיצו של הסדר המבוסס על החוקים

יוצאת דופן, ברגע שתשתחרר מהכאוס של הממשל הנוכחי: מה ששימש לטובת הכלל מאז מלחמת העולם השנייה, פשוט יוסט כתוצאה מכך לכיוון ולמטרה חדשים. הדבר ייעשה ביתר קלות, בהתחשב בצורות הטריפה החדשות שתצטרפנה לאלה שעברו בירושה מהתקופה הקדם-גרעינית והקדם-דיגיטלית. שיאפשר לה להתייבב נגד סין שיבטיח בכל הקשור למחקר וחדשנות דיגיטלית. פחות מובנת מאלה היא סוגיית התלות ההדדית, הנתפסת לא פעם כגורם משכין שלום ביחסים הבינלאומיים, אך הופכת בהדרגה לנשק, בהשאלה מהנוסחה של הנרי פארל (Farrell) ואברהם ניומן (Newman). מכיוון שמערכת הפיננסים והסחר העולמית נשענת על הדולר, אין כמעט מיזם חוצה-גבולות שיכול לחמוק מעינה של ארצות הברית, לרבות בהיבטי החוק. נדרשו לארצות הברית עשרות שנים כדי לעבור מגישה לא-שיטתית של כל מקרה לגופו, למדיניות מתוכללת להפליא של שילוב בין סוכנויות באמצעות שימוש בכוח הסניוראז' שלה, במובן הרחב של המושג. פוטנציאל הכוח של מתקפה משולבת התחוויר בתחילת העשור הנוכחי, עם הטלת החבילה המלאה של הסנקציות הראשוניות והשניוניות נגד איראן במהלך המשא ומתן על הסכם הגרעין בשנים 2012–2015. ארגז הכלים השתכלל מאז. למרות התלונות האיראניות שמופנות כיום נגד האיחוד האירופי, על כך שאינו מצליח לעקוף את הסנקציות האמריקאיות הנוכחיות, עובדה היא שמעט מאוד חברות סיניות או רוסיות מוכנות להסתכן בנייתוקן — לא רק מהשוק האמריקאי אלא מהשוק העולמי בכלל — ואיראן יודעת זאת.

היכולת של ארצות הברית להפוך את התלות ההדדית לנשק, נשענת במידה רבה מאוד על יכולת הסייבר

ארצות הברית, המנוסה הרבה יותר מסין בניצוח על כל צורות העוצמה שלה — תתגלה כטורף בעל יכולת יוצאת דופן, ברגע שתשתחרר מהכאוס של הממשל הנוכחי

שלה לדלות מודיעין על יריביה הנתונים למעקב שלה, ועל העקבות האלקטרוניות של כסף ועסקאות. אולם מה שנותן לה משקל ייחודי הוא מעמדו הדומיננטי של הדולר, שהוא גם מטבע עתודה וגם מטבע חליפין, וכמובן רכוש המהותי של ממשלת ארצות הברית. למי שנתפס משתמש בו בצורה שארצות הברית מתנגדת לה, אף תלונה על ידו הארוכה של החוק האמריקאי מחוץ לגבולות ארצות הברית לא תעזור.

נשק זה מופנה באופן שגרתי גם כלפי בעלות בריתה של ארצות הברית, באמצעות סנקציות שניוניות, אך

מקרים של איום על כדור הארץ כמו האצת ההתחממות הגלובלית או התפרצות מגיפות עדיין יותירו מקום כלשהו לפעולה גלובלית (וזאת למרות שההחלטה האמריקאית לצאת מהסכמי פריז נוגדת את המגמה). אולם הגישה תהיה כזו ששמה ברוב הנושאים דגש על היום-יום — כך ייראה העידן החדש.

עבור מדינות רבות ומנהיגיהן השינוי הוא מזערי, ויש אף שיקבלו גישה כזו בברכה מכיוון שיראו בה אפשרות להזדמנויות חדשות, כפי שגילו פוטין ברוסיה וארדואן בטורקיה. אכן, בעולם עם פחות חוקים וללא בריתות קבועות, לא זו בלבד שההזדמנות לטריפה גוברת, אלא שהאופורטוניזם מחייב: נצלו מה שאפשר עכשיו, אחרת... בעידן היוצא, ארצות הברית הייתה ערבה לקביעות יחסית וליציבות לטווח ארוך, לא רק כלפי בעלות בריתה הישירות אלא גם באופן רחב יותר, בעצם הצבת גבולות להתנהלותם המותרת או האסורה של אחרים. בעולם ללא בריתות תתקשה ארצות הברית שלא להפוך לטורפת בעצמה. הגישה העסקית של דונלד טראמפ לכל סיטואציה ביטחונית היא המבשר של מה שעתידי להפוך להרגל: ארצות הברית מוכנה לשלוח חיילים לערב הסעודית (אם היא תשלם); ארצות הברית תציית לסעיף 5 של אמנת נאט"ו ותגן על אסטוניה (אם זו תשלם את חובותיה); ארצות הברית תוציא את כוחותיה מרוג'אבה מכיוון ש-1200 החיילים האמריקאים ועמיתיהם הכורדים משום מה יקרים לה מדי, וכן הלאה. אל לנו להניח שמדובר בשלב חולף רק מכיוון שתנאי ה"תן וקח" הנוקשים הללו מופיעים במסווה של התיאטרליות המאפיינת את הנשיא המכהן.

בעולם כזה יהיו שלושה טוריפיעל שישתלטו על הזירה: סין, שעדיין זהירה מבחינה אסטרטגית, הראתה ברמת המיקרו — למשל באנגולה, האיים המלדיביים, מונטנגרו ומלזיה — שבסופו של דבר היא עתידה לנהוג כטורף קר־רוח ותאב בצע במיוחד, שירדוף אחד טרף בעל משמעות רבה יותר. "מאה שנים של השפלה" שחוותה מצד המעצמות האימפריאליסטיות, מאז מלחמת האופיום הראשונה, מספקות לה מקור עשיר לרעיונות. רוסיה, מעצמה שביטאה בבירור את אי-שביעות רצונה מהסדר העולמי שלאחר המלחמה הקרה באירופה ומחוצה לה — היא שחקנית מיומנת במשחקי טריפה ומומחית בניצול הזדמנויות. הזריזות הפוליטית והצבאית החדשה שגיבשה מסייעת לה לפצות על הבסיס הכלכלי והדמוגרפי המוגבל שלה, ואילו גודלה, ארסנל הגרעין והמיקום שלה יסייעו לה לכבוש מקום בין "שלושת הגדולים" בליגת הטורפים.

ארצות הברית, המנוסה הרבה יותר מסין בניצוח על כל צורות העוצמה שלה — תתגלה כטורף בעל יכולת

הבעיות של אסיה הן בעיקר אסטרטגיות יותר. אם ליפן, לדרום קוריא, לאוסטרליה ולטיוואן אין נשק גרעיני והן מנהלות מדיניות ידידותית למערב, הרי זה בזכות ההרתעה המורחבת של ארצות הברית. אם מדינות אלו תחשובנה שההרתעה הזו מתפוגגת, הן תשקולנה (או במקרה של שלוש האחרונות – תשקולנה מחדש) את האופציה הגרעינית ואת האופציה הידידותית לסין, על חשבונה של ארצות הברית.

הובס במזרח התיכון ובצפון אפריקה

אזור המזרח התיכון וצפון אפריקה אינו נמלט ולא יימלט מההשלכות של הסדר העולמי בעידן של פוסט־בריתות, כפי שהבהירו אירועי אוקטובר 2019 בסוריה. ארצות הברית נטשה קבוצה אחת של בעלי ברית, הכורדים. כלפי טורקיה, בעלת ברית של נאט"ו, היא הצליחה ביד זמנית גם להפגין חולשה ולהיכנע, וגם להטיח עלבונות חמורים. לאחר שטראמפ הורה על נסיגה צבאית חפוזה ולא מאורגנת, הוא פינה את השטח לכוחות המשטר הסורי, לצבא הרוסי ולקבוצת וגנר, וכן עבור דאע"ש גרסה 2.0. לא בדיוק שיפור ביחס להישגים האסטרטגיים המפוקפקים של ארצות הברית באזור בתקופת שלטונם של בוש הבן ושל אובמה.

זה לא משתפר. המזרח התיכון וצפון אפריקה ידוע כאזור של "ידידים־אויבים" ("frenemies"), אך לא כל הידידים־אויבים הללו זהים או דומים. הדבר נכון במיוחד לגבי ישראל, שמאז 1967 היחסים שלה עם ארצות הברית מעוגנים בצורה איתנה הרבה יותר מאשר כל מדינה אחרת: זוהי ברית. אחדות מהמדינות הידידותיות אויבות הן אויבות ותיקות של ישראל, למשל איראן, הנחשבת לאיום האסטרטגי המוביל על ישראל מאז סיום מלחמת איראן־עיראק. בעולם החדש, שבו ארצות הברית מתמקדת בסין ואין לה עוד רצון בהרפתקאות באזור המזרח התיכון וצפון אפריקה, "טעמם" של ידידים־אויבים עשוי להשתנות מהר יותר מאשר בעבר. באותה מידה, מעמד האסטרטגי של הידידים־אויבים לנוכח האינטרס הישראלי יהפוך לתנודתי יותר. התפתחות כזו עשויה להתחדד כתוצאה מהשינוי הצפוי בתמיכה האמריקאית הרחבה בישראל, המוסכמת כיום על שתי המפלגות האמריקאיות, והפיכתה מקונצנזוס לסוגיה מפלגתית שנויה במחלוקת.

לכך צפויות לפחות שתי השלכות. ראשית, לישראל יהיה אינטרס לפתח עוד יותר את כישוריה המוכחים בניצול הזדמנויות אסטרטגיות ובלקיחה בחשבון של כל האופציות שעל השולחן, ופירוש הדבר לייצר נכסים טובים מאי פעם ל"סריקת אופק".

גם בעלות ברית יכולות להפוך ליעד ראשי. בהיבט המודיעיני מנהלת ארצות הברית מעקב מתמיד אחר חברות ומדינות אירופיות, באופן ישיר כמו גם באמצעות צדדים שלישיים.

הפיכת התלות ההדדית לנשק מובילה גם להתפשטות של מה שנחשב פעם לקוד התנהגות חריג בזירה הבינלאומית בין מעצמות תעשייתיות, בצורה של "בני ערובה משפטיים". יש בעיה לארצות הברית עם חברת Huawei? ידאגו לכך שקנדה תעצור את בתו של יושב־ראש החברה. יש בעיה עם מיזוג צרפתי־אמריקאי? משרד המשפטים האמריקאי יכלא בכיר צרפתי בכלא מאובטח במיוחד. לסינים יש בעיה עם שמירה על זכויות הקניין הרוחני של חברה זרה? בימים עברו (לפני חמש שנים) היו שולפים מהמחשב את כל המידע על הצד השני שהחפרפרות שלהם השיגו, ועכשיו פשוט עוצרים מישהו ומחכים לעסקת חליפין. לקיחת בני ערובה וחטיפה הן פרקטיקות של ארגוני טרור, כנופיות פשע או מדינות סוררות, שכיום ניתן לראות וריאציה שלהן בקרב המעצמות הפוליטיות והתאגידיות של העולם המתועש.

פיתוח מערכת יחסים עם שותפים שאולי לא יועילו בטווח המיידי עשוי להיות השקעה נבונה. על ישראל לראות את היחסים העתידיים שלה עם האיחוד האירופי והמדינות החברות בו מנקודת מבט כזאת.

בעולם חדש ו"מופלא" זה, המדינות שההתמודדות שלהן עם האתגר של "שלושת הטורפים" היא הקשה ביותר הן בעלות הברית של ארצות הברית באירופה ובאזור אסיה־פסיפיק.

הבעיה של אירופה היא גם ערכית וגם מבנית. האיחוד האירופי אינו סתם גוף המציית לשלטון החוק ונמנע משימוש בכוח: היותו פרויקט של שלום הכפוף לשלטון החוק היא כל מהותו. לכן האיחוד האירופי לא כשיר בתכלית להתמודד עם הטורפים בשפתם. מבחינה מבנית, האירופים מתקשים מאוד מצד אחד ללכד את המעצמות הגדולות של האיחוד, בעיקר בנושא מדיניות הסחר והתחרות, שאפילו גוגל ופייסבוק למדו לחשוש ממנה, ומצד שני לגייס כלי ריבונות שנמצאים בידי המדינות החברות: הגנה, דיפלומטיה ומיסוי חוצה גבולות. ולמרות שלצרפת, למשל, יש כוחות צבא ניכרים, בעלי יכולות משמעותיות ורצון פוליטי להשתמש בהם, עדיין מדובר בצבא של מדינה המונה 67 מיליון איש, ולא של גוש חזק של מדינות היבשת המונה 500 מיליון. אין צבא אירופי.

לאינטרסים משותפים שיקדמו פעולות משותפות, וגם אם לא – הניסיון לחתור לכך לא יזיק לאף צד. העולם בעידן של פוסט־בריתות יהיה יותר אכזרי ומסובך לניווט בהשוואה לסדר העולמי היוצא. דווקא משום שיהיה צורך לאלתור בלהט הרגע (או כתוצאה מציוץ בטוויטר של מנהיג בלתי־צפוי), חיוני להשקיע בדיפלומטיה ואף להדגיש ביתר שאת את הבנת ההתפתחות של ידיים־אויבים. למעשה, העליונות תושג על ידי תכנון והיערכות לקראת הבלתי־ידוע והבלתי־צפוי.

פרנסואה הייסברג הוא יועץ בכיר לענייני אירופה במכון הבינלאומי למחקרי אסטרטגיה (IISS), ויועץ מיוחד בקרן למחקרים אסטרטגיים (Fondation pour la Recherche Stratégique).

שנית, נכון לשים דגש רב יותר על פעולה יזומה במקום תגובה. פיתוח מערכת יחסים עם שותפים שאולי לא יועילו בטווח המיידי עשוי להיות השקעה נבונה. על ישראל לראות את היחסים העתידיים שלה עם האיחוד האירופי והמדינות החברות בו מנקודת מבט כזאת: לטפח קשרים לטווח ארוך במקום לרדוף אחר חילופי ההאשמות הנרגנים והעקרים הנובעים מחוסר הסכמה הדדית. וקשר עם אירופה פירושו אירופה, ולא דיאלוג עם מנהיג הונגריה. מדוע? מכיוון שהיחסים עם רוסיה הרוויזיוניסטית והאופורטוניסטית הם מכנה משותף בין אירופה לישראל, כמו השינוי בעמדתה של ארצות הברית כלפי בעלות בריתה, והחדירה הגוברת של סין לאזור המזרח התיכון וצפון אפריקה, ובכלל זה לישראל ולאירופה. חששות משותפים אלה יובילו בשלב מסוים